

Komolyan adni magunkat**Robert Dessaix**

(Sidney, 1944) ausztrál író, műfordító, esszéista, irodalomkritikus. Orosz nyelvet tanított az Ausztrál Nemzeti Egyetemen. Könyvet írt, többek között, regényhőse olaszországi és svájci elmélmékedéseiről, saját „találkozásairól” André Gide-dal, és képzeletbeli utazásairól Turgenyevvel. Ez utóbbival több díjat nyert. Csehov, Dosztojevskij és észt költők műveit fordította angolra. Írásai, antológiaszerkesztései és rádióműsorai okán az ausztrál irodalom „nemzeti kincseként” tartják számon.

Szilágyi Mihály

(1952, Budapest): műfordító. Angol, orosz és spanyol nyelvből készített próza- és versfordításai az Európa Könyvkiadónál, a Corvina Kiadónál, valamint a Holmi, a Jelenkor, a Műhely, a Nagyvilág és az Új Forrás folyóiratszámaiban jelentek meg. Többek között Barnes, Brodskij, Manguel, Nabokov, Ondaatje, Pérez-Reverte, Vargas Llosa írásművészetének tolmácsolója.

Milyen csodás dolog az esszé! Micsoda himnusz az elméhez, csapongásaihoz és töprengéseikhez – ember mivoltához! Mindennek ellenére, remélem – minthogy én is írok e műfajban – kegyetlen őszinteséggel mondhatom: esszéistaként soha senki nem kapott Nobel-díjat. Senki nem mondja: Ó, igen, Virginia Woolf vagy Robert Louis Stevenson, micsoda remek esszéisták voltak! Nem, sokkal előbb jön szóba *A világítótorony* és a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*. Jó családból való, értelmes, finom beszédű, operapremierig nem érő kultúráltságunk ennél kevésbé értelmiségi. Többnyire valamiféle ártalmatlan, két regényolvasás közötti zavart csend kitöltésére alkalmas (mint valaki megjegyezte: szárított mandula-illatú) torokköszörülésnek tartjuk az esszét. A regény bezzeg valami átélhető. A történetmesélés, merthogy ez a kultúránk – meg a népi tánc és inyesmesterség. Az esszé csupán értelmezés. Írj egy-két regényt, és Stockholmban felfigyelnek rád, s egyhamar az Adelaide-i, a Vancouveri vagy a Hay-on-Wye-i Könyvfesztiválon parádézhatasz velük. Am a kiadód láthatóan csalódott leszel, ha megkérdi, mi a következő terved, és azt feleled, hogy egy esszékötet. A regény grandiózus, még akkor is, ha már – hivatalosan legalábbis – nem hiszünk a nagy, átfogó történetekben. A regénynek, terjedelme miatt, sodrása van. Az esszé kicsi. És mert, mindent összevetve, mindannyian kicsik vagyunk, még Seneca és Susan Sontag is, Oprah Winfrey-ről és Erzsébet királynőről nem is beszélve, épp emiatt gondolom, hogy az esszé a civilizáció létfontosságú eleme. Mint, például, Alan Bennett [*Nem átlagolvasó*]-ja¹. Arról szól, hogyan lett a könyvek barátja az Egyesült Királyság uralkodója. Elvezet olvasni: a királynő hatalmasság, de kicsiny is, mint mi magunk.

De elkalandoztam, mert a szívem mélyén esszéista vagyok. Némelyik könyvemet regénynek neveztem, pedig igazából csak csevegtem. Damien Hirst² szavaival élve: „Néha úgy érzem, nincs mit mondanom, és gyakran épp ezt szándékozom közölni.” Nagy szégyen, úgy vélem, hogy Hirst a művészetet választotta ehhez. Lukács György odáig ment, hogy az esszé kicsinysége, pontosabban: az esszéista lemondása a nagyot akarásról legmélyebb gondolatai kifejtése közben – ahogy ő nevezi: az esszéista „ironikus szerénysége” – a megfelelő alapállás. Igen, de, de és de – mondhatná ön, és én megértem. Rengeteg esszé szól nagy témákról: etnikai kirekesztés, globális felmelegedés, nukleáris veszély, a házasság intézményének válsága, s a többi. Persze, vannak ilyenek – és nem a kalapját kergető járókelőről, az ágybavizelésről vagy a cenzavásárlásról szólnak –, és messze hangzanak. A mérvadó sajtóorgániumokban jelennek meg, nagy figyelemben részesülő antológiákba válogatják be őket – és méltán. Ez jó. Nem szorulnak a védelmemre. Ezek a Nemzeti Galéria olajfestményei.

De most, a 21. században, egy rejtőzködőbb forma érdekel, a tökéletesen ecsetelt vízfestmény: a személyesebb esszé, az a fajta, melyet csak azért írunk meg, mert valakinek el szeretnénk mondani valamit. Valamit, amit most szeretnénk szavakkal megragadni, mielőtt a pillanat elmúlik. Azt mondják, Montaigne³ a személyes esszé atyja, pedig nem ő volt. A rómaiak már másfél évezreddel előtte ragyogó esszéket írtak. Montaigne legjobb barátja, Étienne de La Boétie váratlan halála után kezdte írni az övéit, mert szükségét érezte szólni valakihez. Ismeretlen barátjához, az olvasóhoz fordult – neki írta az elmélmékedéseit. Tényleg mindenről, ami az eszébe jutott – és rengeteg ilyen volt (barátság, részegség, emberevők, Hérakleitosz, imádkozás, vesekő stb.), leginkább latinul, elsődleges nyelvén, ha jól tudjuk. (Nehéz ezt elhinni, amikor az 1530-as években vidéken csak a tanítójával tudott így szót érteni.)⁴ Ami engem most is bámulatba és rabul ejt, a közvetlensége – irántam, akit nem ismer.

Manapság, amikor az emberek nagy része otthon, a munkahelyén folyton szól valakihez, vagy hozzá szólnak jelenlévően és a kommunikáció eszközein, szinte elképzelhetetlen Montaigne La Boétie halála után támadt hiányérzete. A mai közvetlenség látszólagos. A múlt héten azt olvastam, hogy az átlagos (tizenkét-tizenhét éves) amerikai lány naponta nyolcvan szöveges üzenetet küld, ötöt ébrenléte minden órájában. Amellett telefonál, email-, tweet- és Facebook-üzeneteket vált. Az élet banalitásának kiélése ez, nem az ellensúlyozása, amire az esszéisták törekednek. Ha arra kíváncsi, miért nem a – La Boétie halála után elvett – feleségével beszélgetett Montaigne, hát azért, mert eszébe sem jutott vagy, ha igen, meglepte volna e gondolat.

Mert a lényegi dolgokról valaki szellemileg egyenrangúval beszélgetsz, nem a jobb híján elvett feleséggel.⁵ És hálásak lehetünk, hogy ez így történt. Most, ötszáz évvel később, Montaigne közvetlenségét élvezve, az ő ismeretlen barátjának képzelhetjük magunkat. A társalgás művészete – a bensőséges megnyilatkozás művészete, mely kiveszőben van bloggoló, szövegelő világunkból – nélkülözhetetlen a személyes esszé életrealitásához. Ahhoz a fajta esszéhez, amely, eltérően személytelenebb rokonától, némi védelemre szorul szerintem. Ezen az alapon Montaigne társalkodása „minden emberi tevékenység piramisának csúcsa, fölötte áll az írásnak, és messze fölötté az olvasásnak”, és azt hihetnénk, hogy az esszé (annak e „bizalmas” változata) virágzó műfaj volt Frankhonban. Valójában Angliában, az ipari forradalom előtti Angliában bontakozott ki modern formájában, és vannak, akik egyenesen úgy vélik, hogy a XVIII. századi londoni kávéházakból, az újságolvasók közötti eszmecserekből nőtt ki – e napjainkban kiveszőben lévő hagyományból.

Az egyik barátom, például, Valparaisóból visszatérve, küldött nekem egy rövid e-mailt: „Most jöttem Valparaisóból. Tetszett volna neked. Nézd meg a blogomat!” „Nem” – vála-

szoltam a kelleténél kicsit mogorvábban (de az esszéisták gyakran mogorvák; a lényükből fakad, mely különbözik a költőkéétől és az írókéétől). „Nem nézem meg a blogodat. Nem érdekel Valparaíso. Beszéljünk, csak te meg én, akár Valparaísóról is, ha neked úgy tetszik. Ami nekem szól, az érdekel. Vagy írd meg esszének egy lapszámba – abban a formában is érdekel.” Hűvösebb lett a kapcsolatunk. De nem olvastam el azt a blogot. Valparaíso, akár Montaigne kannibáljai, teljesen mellékes.

Fielding, Boswell, Johnson, Swift, Dryden és a többiek, mindennap elmentek a kávéházba, elolvasták az újságokat, megitták a kávéjukat, és eszmecserebe bocsátották a műveltségüket. Élénk szellemük nyilvánvalóan felpezsdítette a légkört, amely emberi volt, és ha gyakran vitába torkolt is, barátságos maradt. E találkozásokból nőtt ki az esszének ez a baráttól az ismeretlen baráthoz szóló válfaja. És bár a kávéházak, ahogy az újságok is, hanyatlásnak indultak, e hanyatlás ellenére valami meggyökeresedett Angliában. (Most jövök Melbourne-ből, ahol a kávézók úgy tele vannak elektronikusan üzenetelő, a laptopjukat billentyűző vagy elkülönülten étkező emberekkel, mintha erre találták volna ki a kávézókat.) Valami, amiből olyanok emelkedtek ki, mint Lamb, Hazlitt, Chesterton, Orwell, Woolf és még sokan mások.

Igaz, mindez szertartásosan zajlott a viktoriánus korban, ám a múlt században megkönynyebbült sóhajjal – csípősebb, szókimondóbb formában – újraéledt. De nem csupán társalkodó jellegének visszaszorulása és gyengülése ejt gondolkodóba, hogy illik-e az ilyen esszé jelenkorunkhoz. Persze mint esszéistaféle mondom ezt, mivel az esszéisták a múltba nézve és a korszerűséggel dacolva, hagyományosan fájlalni szoktak valamit. Példának, íme egy idézet Charles Lambtól, aki óévbúcsúztató esszéjében fejezte ki „enyhe sajnálatát” az esztendő – és minden dolgok múlandósága kapcsán: „Először is természetem szerint viszolygok az újdonságtól, új könyvtől, arctól, esztendőttől. Látásom fonáksága talán, hogy nehezen tekintek előre. Reményeket már alig táplálok, vérmességem a múltnak szól. Legszívesebben a múlt kepei és következtetései közé ereszkedem. Csalatkozásaimmal vitézül szembenézek, régi keserűségeim ellen felvértezkedtem. [...] Szerelemből, mint a szerencsejátékosok mondják, újból lejátszom veszített játszmáimat.”⁶

Naprakészséget hajszoló korunkban nem egyedül a legnevesebb esszéisták patinássága bizonytalanít el a műfaj jövőjét illetően. A mai nyugati kultúra fiatalságmániás. Jóllehet, az ifjúságnak nincs hatalma (ez más kérdés), de ő van a reflektorfényben, a magazinokban, a tévé-műsorokban, a ruhaboltokban. Ha kikerül innen, nyűgös kölyökként nyafog, és visszakerül. Az ifjúság – képzelmei, ízlése, betegségei, értékei, divatja, humora, nyelvezete, kedvtelése, céljai és szükségletei – yezetik fel a fútcán a parádét. De miért is ne? Az ifjúság reménykedik. Van számára remény. Am történelmileg az esszéket (azt a fajtát, amelyről beszélek) idősebb szerzők írták, akik Lambbal együtt vallhatnak: „reményeket már alig táplálok”. Az ifjúságnak, nagy általánosságban, jobb dolga is akad annál, hogy személyes esszéket írjon – kevés ellenpélda vált híressé –, pedig e körből kerülnek ki szabályos esszék. Idő kell ahhoz, hogy valakinek kialakuljanak a sajátos stílusjegyei. Bizonyos érettség kell ahhoz a magabiztossághoz, amely képes felvállalni a belső bizonytalanságot és gyengeséget; az esszéíráshoz szükséges emberi esendőséget. Nem lehetetlen, de nehéz. Az ifjúsághoz közelebb áll a líra és a számszakiség.

A mostani idősebbek ülhetnek tornyukban, mint Montaigne, és írhatnak leveleket az ismeretlen barátoknak – mondjuk, a hüvelykujjról, a szagokról vagy Vergilius újraolvasásáról –, de nem ők lesznek a figyelem középpontjában. A jelen nem az ő koruk. De ennél többről van szó, amit egyetlen szóba – az esszéisták rómaiaktól Montaigne-en, Johnsonon és Robert Louis Stevensonon át napjainkig tartó sorának kedvelt szavába – tudok sűríteni: oldottság. E képesség nélkül nehéz Montaigne nyomába lépni. Vigyázzunk, az oldódás nem restség! Oldódni művészet, olyan művészet, melyet ifjan, a gyerekkorból kinöve nem mindig célszerű gyakorolni. Az oldottság beálltával az elme, akár egy szökött ló, rakoncátlanokdni kezdhét, ahogy Montaigne-é is tette, de a készség egy tétlen pillanattal kezdődik. Hadd dicsérjem egy kicsit az oldottságot. A kutyák a nagymesterei. A macskák iránt kétségeim vannak – azt hiszem, náluk inkább lustálkodásról van szó. A kutyák viszont egyszerre képesek mindarra, ami a jó esszéhez kell: a pillanat kényelmes átélésére és az apró mozzanatok észlelésére. A kutyáknak nincs fogalmuk a teljességről, ahogy az esszéistának sem (annak a fajtának, akiről beszélek). A kutyák – látszik a szemükből – gyakran érznek „enyhe sajnálatot”. És én enyhén sajnálom, hogy nem képesek esszét írni.

Az alvásról, a nevetésről, egy kocsiutazásról írni, mint Montaigne tette, ahhoz merengő alkat kell. Mindazonáltal Ausztráliában a 21. században nem olyan társadalomban élünk, amely becsülné a merengést. A tevékenységet értékeljük – az iparkodást, a termelékenységet, a dolgozóságot. „Bizonyára sok a dolgod” – mondják nekem. „Egyáltalán nem” – mondom. „Tűnődni, megfontolnivalóim vannak, nem teendőim.” Manapság senki nem tudja, hogyan viszonyuljon e közléshez; mintha be kéne vallania, hogy utálja a gyerekeket. Világunk nemcsak azt követeli meg, hogy folyton tevékenykedjünk, hanem – mint soha eddig – azt is, hogy fordítsunk figyelmet a mások téteményeire. „Idefigyelj!” – harsogják szüntelen. „Vegyél meg! Vásárolj, amikor nem dolgozol!”. A termelés és beszerzés e zajos világában idegen az esszéista. Lézen-gő, flâneur⁷, ha sznobként viszonyulunk hozzá, aki egy nem létező barát gyönyörűségére veti papírra megfigyeléseit, vagy amin épp elgondolkodik: az ifjabb Cato, a hazudozók, a böjtölés, valóban bármi. Persze rafinált. Részben színlelt a tétlensége, dologtalan arisztokrata énjéhez húz, sosem a póriashoz, de hát Montaigne kékvér volt, és közülünk kevesen azok –, és az irányultsága sohasem esetleges annyira, mint szeretné elhíttetni velünk.

Az én megmerítkezéseim az életben, ha tudni akarja, inkább alkalom szülte találkozások, mint céltalan bolyongások – végtére is, presbiteriánus keresztséget kaptam. De nem is tanul-

mányutak. Amikor írok, nem az Igazság érdekel, nem valami egyetemes. Tényleg. Az egyszemélyes izgatnak. Az igazságot⁸ rábírom Istenre és Phillip Adamsre⁹. De, úgy gondolom, manapság már nehéz céltalanul barangolni, pedig ez volna a dologtalanság, még ha gondolatban barangolunk is. A mentségek utáni hajszá, nem a császkálás korát éljük. Nehéz elszakadni a kényszerektől. Sarah Engledow, az „Üres óráinkban” című kiállítás kurátorának szavaival: felhagyni az igyekezettel, leküzdeni a nyugtalanságot, a szórakozás vágyát, és örömet lelteni az úgynevezett „jelentéktelen pillanatokban”. Fejlett szellemi-lelki tudatosság nélkül, nehéz enyhíteni a félelmet, hogy amikor magadba nézel, mert meg akarsz látni valamit, nem találsz semmit. Volt idő, amikor élt a sejtélem, hogy Isten rejtezik ott, vagy a mennyek birodalma.

Érdekes módon az „Üres óráinkban” festményein az alakok többsége nő volt, nő vagy gyerek. Azt gondolhatni, a nők mondanivalója iránti érdeklődés újjáéledése kapcsán, hogy ez nyeresége modern korunknak. Például, volt egy kertet locsoló férfi, egy másik újságot olvasott az ablaknál, egy harmadik zenét hallgatott a szőnyegen fekvve, de a többiek nagy része nő volt; csevegő, kötögető, szunyókáló, teázó, vagy – mint Bonnard felesége¹⁰ – elégedetten ücsörgő nő. A gyerekekhez és a kutyákhoz hasonlóan különös képességük lenne a dologtalan órák élvezetéhez? Vagy társadalmi okokból – legalábbis egy bizonyos osztályhoz tartozók – egyszerűen kénytelenek voltak alkalmazkodni és tüsténkedésmentes, elégedett életmódot folytatni. Bármi legyen is az ok, a nők minden bizonnyal jobbak a férfiaknál a dologtalanságban (az oldott megrengésben, a csöndes nyugalomban és a hétköznapi örömeiben). De itt a paradoxon: szokászerűen kevesebb esszét írnak. Kitérő helyzetben vannak hozzá, amit mégis sokkal ritkábban használnak ki, mint a férfiak.

Egy mai esszéválogatás összeállítója törekszik arra, hogy a szerzők fele nő legyen (a gendergyensúly érdekében magam is így tettem *A legjobb ausztrál esszék* szerkesztőjeként), de garantálom, hogy bármely antológiában, még az elmúlt évtizedekében is, túlnyomórészt férfiak írta esszék találhatók. Egyesek a férfiuralomnak tulajdonítják, mások egyéb társadalmi tényezőknek, nekem mégiscsak paradoxon, melynek nem látok a mélyére. Mintha a nők más elfoglaltságokat találtak volna maguknak, az esszéírásnál kedvesebbet. Az egyik hozzászóló, Phillip Lopate¹¹ szerint az úri tekintély hangneméhez lehet köze, a „természetes” tekintélyhez, melyre még akkor is hajlottak a hagyományos esszé művelői, amikor önbizalomhiányt színleltek.

E hangnemet mindeddig kevesebb nő sajátította el, mint ahány férfi. A „hölgytekintély” aligha működik, túlságosan főnöknős, kimért, megjátszott. Azon tűnődöm, lehet-e Lopate feltevését másképp megfogalmazni. Azon tűnődöm, hogy van-e a nőkben annyi hajlandóság ismeretlen barátokhoz szólni, amennyi a férfiakban. Hogy általában nem ismert barátaihoz szólnak-e szívesebben. Talán a nők kevésbé mutatkoznak meg nyilvánosan, ahogy a személyes esszék írói teszik. Talán a nőknek tényleg csak ismerős barátai vannak, és ezért talán idegen tőlük az „ismeretlen barátok” való kitérő gondolata. Más szóval, hogy egy nőnek természetesebb más műfajban kitérőközölni – például elbeszélésben, regényben vagy visszaemlékezésben, önéletrajzban –, amelyben elfogadottabb a leplezetlenség, hasonlóan a Vatikáni Múzeumok aktjaihoz. Ott művészet a meztelenség.

Es ne legyen kétségünk: a személyes esszé (eltérően személytelenebb rokonától) nagyfokú lemeztelenedés. Furcsaságaid, gyengeségeid, szeszélyeid, tehetetlenségeid, elfoglaltsá-

gaid, régi sérelmeid, öregedésed mind-mind közszemlére kerülnek, de ezek az erőforrásaid. Más szóval, tudnod kell tetlenkedni, s ezt jogodban állónak (visszaulva az arisztokratizmusra), születési előjogodnak kell tekintened, ha kötetlenül járva a világot, kedvedre akarsz észrevételezni eleddig észrevétlen dolgokat. Az esszéista élvezzi az érzést, hogy valamiképp birtokosa a világnak. Amiben, szerintem, még mindig van egy árnyalatnyi urizálás. De bizonyára el fog halványulni. Mindeközben kénytelen vagyok arra gondolni, hogy az esszé, legalábbis a személyesebb válfaja (a vitairat, meggyőződés, biztonságban van) nem régimódi-e kissé (mint a brit birodalmi himnusz éneklése vagy a fondüvacsorák). Esszéista ma már nem szólhat műkedvelő arisztokrata hangján. Az arisztokraták nem mérvadó, az amatőröket lenézzük. Kétlem például, hogy Charles Lamb ma találna kiadót az esszéire, ha – mint egy barátom megjegyezte – nem egy bombasztikus írással kezdené arról, hogy elborult elméjű nővére hogyan ölte meg anyjukat.¹²

Én önzómód aggódom a személyes esszéért, mert ez a legtermészetesebb nekem. Nem vagyok híresség, és nem erősségem a tényfeltáró riadókürtölés a világ helyzetéről. Vannak gondolatébresztő találkozásaim, melyek arra indítanak, hogy céltalanul bolyongjak egy témában elmélyedve, míg úgy nem érzem, hogy sikerül megragadnom. Vlagyivoszok, kötőmód, káromkodás, szombat délutánok – bármi megteszi. Vagyis bármi, amiről a belső hangjaim a szokott szenvedéllyel társalognak. Ez nyilvánvalóan nem a macskák vagy az ókori üzbég költészet. Valóban megragadtam a témát? Bizonytalan vagyok, ám a bizonytalanság – kivéve izlés dolgában – egyike az esszéista árbocán lobogó zászlóknak. Néha nem kínos hátba böknünk valakit, de a késelés idegen tőlünk. Körbejárunk, váll fölött hátranézünk, megállunk arra járókat üdvözölni, szaglászunk, és sokat botladozunk. Örömmel nyugtázzuk a gondolataink mögötti sajátos többértelműséget – ez tesz minket azzá, akik vagyunk. A fogorvosunk legyen egyértelmű. De mi nem vagyunk fogorvosok. És nekünk, alapvetően – engedjék meg nekem egy utolsó parafrázis Michel de Montaigne-től – azt a legnagyobb dolog tudni, hogyan tartozunk önmagunkhoz.

Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály

1 BENNETT, Alan 2008. *The Uncommon Reader*. Faber & Faber, London.

2 Damian Hirst (sz. 1965) brit képzőművész és műgyűjtő.

3 Michel Eyquem de Montaigne (1533–1592) francia esszéista, filozófus.

4 A kis Michel mellé apja egy franciául nem tudó német doktort fogadott fel házitanítónak, hogy a latin legyen a gyermek első nyelve. Mivel a személyzetet is e céllal válogatta össze, a fiú jelenlétében mindenki kötelezően latinul beszélt a montaigne-i családi kastélyban.

5 Montaigne két évvel Boétie halála után vette el a nála tizenkét évvel fiatalabb Françoise de La Chassaigne-t, akivel nem állt szoros érzelmi és intellektuális viszonyban. Külön aludtak, és felesége a háztartást meg a birtokok gazdálkodását felügyelte – mindkettő általános volt abban az időben. Hat gyermekük született, de csak egy élte meg a felnőttkort. Françoise nem vette zokon, hogy férje évekig baráti viszonyban volt Marie de Gournay-vel, aki aztán a Montaigne-esszék első posztumusz kiadásának szerkesztője és kiadója lett.

6 LAMB, Charles 1986. Övecsernye. Ford. BARTOS Tibor. In: *Az angol postakocsi – angol romantikus esszék*. Európa, Budapest.

7 flâneur [fr.]: jól öltözött városi kószáló.

8 Charles Lamb bő humorral ír egyik esszéjében a nagy távolságot átívelő levelezés lehetetlenségéről: az még csak hagyján, hogy az igazság ilyen hosszú idő alatt elveszti saját esszenciáját, de (s ez csak az igazán fájó) az ember még egy a valóságtól elrugaskodott agyszüleményt sem kockáztathat meg, mert félt, hogy a hosszú út során igazság lesz belőle.

9 Phillip Adams (sz. 1939) ausztrál humanista, műsorkészítő, közíró.

10 Pierre Bonnard (1867–1947) francia posztimpreszionista festő: *Ülő nő (1907)*.

11 Phillip Lopate (sz. 1943) amerikai esszéista, író, költő, filmkritikus.

12 Mary Lamb mániákus depresszióban szenvedett, és 1796-ban megölte anyját egy konyhakéssel.